

У старых дубах (Скарочана)

Цэлы гай старасвецкіх¹ дубоў раскінуўся па беразе Нёмана.

Такіх дубоў цяпер рэдка дзе ўбачыш. Іх не чапала рука людская, толькі даўнія часы палажылі свой след...

Асірацелыя старыя дубы ў чорных шапках бусліных гнёздаў спакойна стаялі, не варушачы ніводным лістом, і купалі ў сонцы свае адвечныя лапы.

На скошаным лузе, недалёка ад дубоў, пасвіліся статкі. Там і сям сядзелі пастушкі. У кожным іх гуртку былі свае інтарэсы, свае забаўкі, гутаркі. Сонца даўно ўжо звярнула з поўдня, але свяціла яшчэ гарача. У паветры было ціха, толькі звон летнікоў² зліваўся ў адну доўгую-доўгую аднатонную песню, і, здавалася, прырода была закалыхана гэтым крыху сумным звонам. Маленькія камарыкі-таўкунчыкі кучкамі гулялі на сонцы, як бы чыясьці нявідная рука трэсла ў паветры маленькую сетачку.

— Чаго яны таўкуцца тут? — спытаў Грышка Базыля і махнуў рукою па кучцы камарыкаў.

— Гуляюць, — кажа Базыль. — Ты думаеш, ім не хочацца пагуляць? Цяпер іх час, і гуляюць.

Базыль і Грышка — найлепшыя дружакі. Даўно ўжо цягнецца іх дружба — як запамятаюць. Дзве зімы ў школе сядзелі яны на адной лаўцы і трэцяе лета пасуць разам каровак.

---

¹ *Старасвецкі* — вельмі стары.

² *Летнікі* — тут: розныя насякомыя.

Калі катораму маці дасць у торбачку сала, то гэтае сала разразалі папалам і пяклі яго на ражончыках¹. А смачнае сала, спечанае над агнём у полі! Прыгнаўшы з раніцы, хадзілі разам лавіць рыбу і купацца. І ні з кім яны не злучаліся і, апроч свае кампаніі, другой не хацелі...

Палягуць часамі хлопцы пад дубам. Грышка ляжа на спіну і колькі мінут моўчкі ўглядаецца на дуб, пад якім яны ляжаць.

— Як ты думаеш, Базыль: ці ёсць на свеце такі чалавек, які б панёс гэты дуб?

Базыль акідаў вокам дуб і, крыху падумаўшы, казаў:
— А пэўна ёсць.

І тут жа расказваў свайму сябру здарэнне з якім-небудзь асілкам. Так, адзін селянін паехаў па хвою ў княжацкі лес. Ссек ён такую тоўстую хвою, што і два чалавекі не абнялі б яе. Узваліў на воз і паганяе каня. Конь — ані з месца! А якраз надышоў ляснік. «Стой жа, — думае ён, — нідзе ты не дзенешся: не ўцячэш з гэтай хвойай», — і сам пазірае, што будзе далей. Чалавек гэты, нічога не гаворачы, выпраг каня, прывязаў яго да канца калоды і, сказаўшы: «Няхай жа будзе брыдка каню», — узяўся за аглоблі і пацягнуў калоду. Ляснік толькі галавою пакруціў — і слова не сказаў селяніну.

— Вось каб мы былі такія дужыя, усіх бы зарэчанцаў пабілі! — уздыхнуўшы, гаварыў Грышка.

— Вось дзіва! Што іх там біць...

Хлопцы сціхлі і задумаліся.

Было тут, у дубах, адно месца, дзе Базыль любіў сядзець, назіраць і думаць. Там, над абрывістым берагам

---

¹ *Ражончык (ражон)* — дубчык, востры кіёк.

Нёмана, стаяў стары прысадзісты тоўсты дуб... Ад доўгіх часоў бераг, які падмываўся вадою, асоўваўся і аగాляў тоўстае карэнне старога дуба. Сам гэты дуб крыху пахіліўся набок, а аголены і працягнуты над вадою яго карань здаваўся нагою, і выходзіла здалёк так, што дуб збіраўся перабрысці Нёман. Седзячы на гэтым карані, Базыль пазіраў, як беглі дробныя хвалі, як звівалася ў вадзе доўгая раска: вада то ўздымала яе, то апускала.

Каля самага берага стаяў у вадзе голы лазовы ражон. Ён тое і рабіў, што борздзенька ківаўся пад напорам вады. І ніколі не меў спачынку гэты ражон: і ўдзень, і ўночы ківаўся. Хіба, можа, зімою, як маразы скуюць лёдам ваду, адпачне гэты пахілак-ражон.

Базыль пазіраў і думаў.

А вакол было ціха, і Базылю здавалася, што ён чуе спевы гэтай цішыні. Доўга ён прыслухоўваўся, але спевы былі нейкія невясёлыя, і яму стала маркотна. Усё ішло, здавалася яму, сваёю дарогаю і жыло сваім жыццём.

А Грышка тым часам бегаў каля ракі. Якраз па тым баку ішоў з вудамі рыбак. Пабегаўшы па беразе яшчэ колькі часу, Грышка пайшоў шукаць Базыля.

Углыбіўшыся ў свае думкі, Базыль нічога не заўважаў і сядзеў усё на тым жа дубовым карані. Звесіўшы ногі над вадою, пазіраў ён уніз, як цёк Нёман. Тут было глыбока, і вада мела цёмны колер ад гэтай глыбіні.

Аб чым жа думаў хлопчык?

Відаць, аб чымсьці важным і сур'ёзным, бо губы яго былі шчыльна самкнуты, а вочы пазіралі кудысьці ўглыб.

Схаваўшыся за куст, Грышка моўчкі наглядаў за сваім сябрам. І без усякай злой мыслі раптам вылецеў з-за куста і гукнуў на ўсю моц:

— Га-а!

Знячэўку Базыль так перапалохаўся, што ўвесь задрыжаў і падскочыў. Спужаўшыся, ён не мог ужо ўтрымацца і ссунуўся ўніз. На момант, зачапіўшыся лапцём за дубовы карань, павіс уніз галавою над гладдзю вады, а потым шугануў... і прапаў з вачэй. Нёман злёгка здрыгануўся, вада расступілася і дала няшчаснаму хлопчыку месца ў халодных сваіх нетрах¹, ды колькі кругоў пабегла па вадзе ва ўсе бакі. Разы два ці тры паказалася яго галава; рука нязграбна лавіла паветра; зрабіўшы паўкруг і захлёбваючыся, ён прапаў назусім.

Грышка не ведаў, што так можа скончыцца яго дурасць, і падняў прарэзлівы крык і лямант²:

---

¹ *Нётры* — тут: бяздонне, надта глыбокае месца.

² *Лямант* — адчайны, немы крык.

— Ратуйце! Утапіўся! Гвалт, людзі, ратуйце!

Другія пастушкі збегліся на крык і далучылі свой лямант.

Рыбак падбег першы. Скінуўшы адзежу, адважна кінуўся ён у ваду.

Збегліся людзі.

Заламаўшы рукі, маці разрываючым душу крыкам галасіла і прычытвала. Як непрытомная, кідалася яна ў ваду, але яе трымалі мужчыны.

Сонца гэтак жа сама пазірала на гэтую з’яву; гэтак жа сама ціха было ў прыродзе, і ўсё жыло сваім жыццём. Старыя дубы стаялі спакойна, важна, як і заўсёды. Толькі галкі, спуджаныя людскім крыкам, пазляталі з дубоў, ды сілаваронкі з сярдзітым карканнем кружыліся над дуплістымі дзеравякамі, як бы злучыся на тое, што патрывожылі іх прывольны спакой, і ззялі на сонцы сваім зялёным пер’ем.

Базыля выцягнулі і адратавалі, але пасля такога здарэння ён стаў ціхім і яшчэ больш задуманным.

1. Назавіце герояў твора. Як вы ахарактарызуеце кожнага з іх?

2. На чым грунтавалася сяброўства хлопчыкаў, такіх розных па характары? Як пра гэта гаворыць аўтар? Знайдзіце і прачытайце адпаведныя радкі.

3. Як можна растлумачыць неабачлівыя паводзіны Грышкі на беразе Нёмана? Ацаніце яго ўчынак.

4. Якім паказаны ў творы Нёман? Адшукайце і прачытайце гэтыя апісанні.

5. Разгледзьце рэпрадукцыю карціны Уладзіміра Сулкоўскага «Прыстанька» (гл. форзац 2). На пярэднім плане мастацкага палатна — асветлены сонцам магутны дуб, пад ім — яркія

лугавыя краскі. Удалечыні серабрыцца Нёман, высока ў небе плывуць імклівыя аблогі. Прырода выглядае ўрачыста, велічана, спакойна. Звярніце ўвагу на колеравую гаму (палітру) карціны.

Параўнайце вобразы Нёмана, створаныя мастаком і пісьменнікам.

6. Падумайце, як прыказка «Разумныя жарты — смеху варты, дурныя жарты — слёз варты» суадносіцца з павучальным зместам прачытанага апавядання.

Падрыхтуйце вусную замалёўку паводле гэтай прыказкі.

Пра тэму літаратурнага твора

Калі мы збіраемся прачытаць мастацкі твор, нас найперш цікавіць, пра што ён: які час адлюстраваны, пра якія падзеі і якіх герояў апавядаецца, хто яго аўтар.

Тэма — жыццёвая з’ява ці падзея або кола з’яў ці падзей, якія адлюстраваны ў творы.

Мастацкі твор захапляе тады, калі нам па-сапраўднаму цікавыя не толькі адлюстраваныя падзеі і героі, але і думкі самога пісьменніка, яго погляды і перажыванні. Пазіцыя аўтара не адразу заўважная, і каб спасцігнуць яе, трэба думаць, разважаць над зместам, уважліва паставіцца да ўсіх кампанентаў твора.

Звычайна ў літаратурным творы ўзнімаецца некалькі праблем. Адна з іх — больш значная, галоўная, займае асобае месца. Аўтар акрэслівае і праблемы другарадныя, прыватныя, якія ўдакладняюць і дапаўняюць галоўную, і выказвае сваю пазіцыю, дзеліцца думкамі і меркаваннямі.

Звернемся да апавядання «У старых дубах». У цэнтры ўвагі пісьменніка — здарэнне, што адбылося з удзелаў двух хлопчыкаў-сяброў, якое ледзь не закончылася трагічна. Базыля ўдалося ўратаваць выпадкова. *(Якраз па тым баку ішоў з вудамі рыбак.)*

Што ж пісьменнік хацеў данесці да сваіх чытачоў? Напэўна, тое, што чалавечае жыццё — найвялікшая каштоўнасць, яго так лёгка спыніць бяздумным дзеяннем, неабачлівым учынкам, часам нават выпадковым словам. Кожны мусіць задумацца над магчымымі вынікамі сваіх паводзін.

Якуб Колас раскрывае ў апавяданні і свой погляд на ўзаемаадносіны чалавека і прыроды. Чалавек, у параўнанні з навакольнай прыродай, недасканалы, неабачлівы, імпульсіўны, не заўсёды разважлівы. І толькі прырода — незалежная, велічная, гарманічная — жыве па сваіх спрадвечных законах.

Аўтар таксама расказвае пра сапраўдную дружбу Грышкі і Базыля — хлопчыкаў з такімі рознымі характарамі, пра іх дзіцячыя клопаты, гульні, мроі і забаўкі. *(І ні з кім яны не злучаліся і, апроч сваёй кампаніі, другой не хацелі...)*

Пазіцыя аўтара ў мастацкім творы выяўляецца па-рознаму. У *паэтычных творах* — праз вобразы, агульную настраёнасць, выказаныя пачуцці, нават форму і гучанне верша. У *празаічных творах* — праз абмалёўку падзей і характараў герояў, пастаўленыя праблемы, апісанні карцін прыроды і побыту.

1. Што такое тэма літаратурнага твора?
2. Вызначце тэму твора, які вы самастойна прачыталі.
3. Чытанне твораў на якую тэму вас найбольш захапляе? Чаму?

Літаратурная размінка

1. Назавіце прачытаныя вамі творы, прысвечаныя тэме Вялікай Айчыннай вайны.

2. Што, на вашу думку, у гады ліхалецця вымусшала дарослых і дзяцей брацца за зброю?

МІХАСЬ ЛЫНЬКОЎ

У час Вялікай Айчыннай вайны пісьменніку давялося перажыць нечалавечыя пакуты: ягоную жонку і сына Марыка расстралялі фашысты... Больш гэта не загаіўся ў душы пісьменніка да канца жыцця. Востра адчуваецца ён у ваенных апавяданнях Міхася Лынькова «Васількі», «Дзіцячы башмачок», «Недапетыя песні», «Пацалунак» ... (Маргарыта Яфімава).

Васількі

Стаяў той асабліва прыгожы дзень, якія бываюць звычайна ў канцы жніўня месяца, калі даўно скончана жніво, звезена жыта ў гумны і над апусцелым полем дружна ўзлятаюць чародкі шпакоў — прадвеснікаў блізкае восені. Зямля здаецца лёгкай, бязважкай, яна ўся дыхае цішай, спакоем. Усё відаць як на далоні: і кожнае дрэва на шляху, і калодзежны жураў у дальняй вёсцы, і зубчасты край лесу, і бялявы дымок далёка-далёка, дзе праходзіць чыгунка. Нават бачыш, як трапечацца зжаўцелы ліст на бліжняй бярозе, як высока-высока ў небе ляціць няведама куды самотная павуцінка.